

doi: 10.15407/dse2015.03.008

УДК 314.17 : 316.42

С.В. НИЧИПОРЕНКО

канд. екон. наук, старш. наук. співроб., старш. наук. співроб.

Інститут демографії та соціальних досліджень

імені М.В. Птухи Національної академії наук України

E-mail: nsv@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА В КОНТЕКСТІ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

У статті соціальне середовище розглядається крізь призму демотиваційних чинників. Проведене дослідження виявило різницю світосприйняття та ціннісних настанов населення України, що пояснюється значними міжпоселенськими та регіональними відмінностями. Визначено подальші пріоритети людського розвитку, що ґрунтуються на специфіці соціальних процесів у регіонах України. Акцентовано увагу на значних міжпоселенських відмінностях за окремими параметрами. Запропоновано регіональний розподіл індексу соціального середовища. З урахуванням регіональних та територіальних особливостей визначено пріоритетні напрями покращання стану соціального середовища та запропоновано можливі шляхи вирішення виявлених проблем.

Ключові слова: людський розвиток, соціальне середовище, індекс соціального середовища, міжрегіональні особливості, територіальні відмінності.

С.В. Ничипоренко

канд. екон. наук, старш. науч. сотр., старш. науч. сотр.

Институт демографии и социальных исследований

имени М.В. Птухи НАН Украины

E-mail: nsv@ukr.net

ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛЬНОЙ СРЕДЫ В КОНТЕКСТЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

В статье социальная среда рассматривается сквозь призму демотивационных факторов. Проведенное исследование показало разницу мировосприятия и ценностных установок населения Украины, что объясняется значительными территориальными и региональными различиями. Определены дальнейшие приоритеты человеческого развития, которые основываются на специфике социальных процессов в регионах Украины. Акцентировано внимание на значительных межпоселенских различиях по отдельным параметрам. Предложено региональное распределение индекса социальной среды. С учетом региональных и территориальных особенностей определены приоритетные направления улучшения состояния социальной среды и предложены возможные пути решения выявленных проблем.

Ключевые слова: человеческое развитие, социальная среда, индекс социальной среды, межрегиональные особенности, территориальные различия.

© НИЧИПОРЕНКО С.В., 2015

S.V. Nychyporenko
PhD (Economics), Senior Researcher
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine
01032, Kyiv, blvd. Taras Shevchenko, 60
E-mail: nsv@ukr.net

PECULIARITIES OF SOCIAL ENVIRONMENT IN THE CONTEXT OF HUMAN DEVELOPMENT

The article examines the social environment through the prism of demotivative factors. The research conducted by the author has found out the differences in world perception and attitude to values by Ukrainians caused by significant territorial and regional peculiarities. Defining of further priorities of human development was based on the peculiarities of the course of social processes in the Ukrainian regions. The emphasis is focused on significant territorial differences according to individual characteristics. The social environment index of regional distribution has been introduced. The priority directions for improving the state of social environment have been identified concerning regional and territorial peculiarities; possible ways for solutions of discovered problems have been introduced.

Key words: human development, social environment, social environment index, regional and territorial peculiarities.

Постановка проблеми. Загальноприйнято ототожнювати соціальне середовище з довколишнім соціальним світом, який охоплює соціальні, економічні, політичні і духовні умови розвитку та діяльності, що впливають на свідомість та поведінку людини. Соціальне середовище має складну структуру, є багаторівневим утворенням та акумулює всі сфери життєдіяльності населення. Становлення особистості відбувається під впливом соціального середовища, соціальне виховання допомагає людині орієнтуватися в суспільних відносинах. Процес соціального становлення відбувається в сім'ї, у всіх ланках освіти, у трудовому колективі тощо. Соціальне середовище залежить від типу економічних формацій, від класової та національної приналежності, від побутових і професійних відмінностей, від територіальних особливостей.

Вплив соціального середовища на людину на мікрорівні (тобто усередині сім'ї, школи, колективу тощо) вивчають соціологічні науки. Соціоекономіка розглядає його з точки зору його впливу на соціум. Посилення соціальної нестабільності та напруженості у суспільстві характеризується такими негативними факторами як зростання безробіття, зниження рівня життя, обмеження можливостей значних верств населення у задоволенні їхніх потреб у охороні здоров'я, освіті, культурі. Це провокує деструктивні настрої, поширення девіантної поведінки, асоціальних явищ – злочинності, алкоголізму, наркоманії, соціального сирітства, та визначає актуальність вивчення впливу соціального середовища на людський розвиток. Тому очевидним є взаємозв'язок соціального середовища з усіма сферами людського розвитку, його стан нерозривно пов'язаний і зі станом освіти, і зі становищем на ринку праці, і з відтворенням населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Людський розвиток викликає зацікавленість значної кількості вчених. Серед найвизначніших здобутків треба відмітити роботи українських дослідників: Г. Герасименко (G. Gerasymenko), І. Гнибіденка (I. Gnybidenko), О. Грішнєвої (O. Grishnova), Т. Калашнікової (T. Kalashnikova), О. Макарової (O. Makarova), Е. Лібанової (E. Libanova), О. Новікової (O. Novikova), С. Пирожкова (S. Pyrozhekov), О. Хмелевської (O. Khmelevska), В. Шишкіна (V. Shyshkin) та ін. Глибоко вивчають різні напрями людського розвитку фахівці Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України [1–5]. До кола

їхніх інтересів належать і регіональні особливості людського розвитку [6], широкого розповсюдження набули розробки з вивчення проблематики людського розвитку за окремими сферами [7–9].

Однак недостатньо дослідженими залишаються окремі аспекти людського розвитку, в тому числі і соціальне середовище як вагомий чинник впливу на нього.

Тому **метою статті** є визначення особливостей соціального середовища на загальноукраїнському та регіональному рівнях задля визначення основних напрямів політики щодо подальшого моніторингу ситуації та запобігання негативним для людського розвитку наслідкам.

Виклад основного матеріалу. У 2012 р. фахівцями Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України було розроблено оновлену Методику вимірювання регіонального людського розвитку, яка складається із шести блоків відповідно до основних аспектів людського розвитку: відтворення населення, соціальне становище, комфортне життя, добробут, гідна праця, освіта [10]. Стан соціального середовища, як одного з найважливіших факторів людського розвитку розглядається як набір показників, що мають певний вплив на суспільство в цілому і на людину зокрема. Щоб оцінити соціальне становище вирішено було використувати індикатори, які визначають рівень злочинності на певній території (кількість зареєстрованих злочинів у розрахунку на 100 тис. населення), дозволяють виміряти рівень самогубств (кількість померлих від навмисного самоушкодження на 100 тис. населення), виявити рівень соціального сирітства (кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на 100 тис. дітей у віці 0–17 років), рівень підліткової народжуваності (коефіцієнт підліткової народжуваності серед дівчат віком 15–17 років), рівень захворюваності на алкоголізм та наркоманію (кількість хворих із вперше встановленим діагнозом алкоголізму і алкогольних психозів, розладу психіки та поведінки внаслідок вживання наркотиків та інших психоактивних речовин на 100 тис. населення), демонструють розгортання епідемії туберкульозу (кількість хворих із вперше встановленим діагнозом активного туберкульозу). Всі ці показники виступають дестимуляторами і дозволяють детально охарактеризувати регіональні розбіжності та виявити територіальні відмінності стану соціального середовища.

Соціальне середовище в Україні є найпроблемнішим аспектом людського розвитку. Серед усіх блоків показників за індексом регіонального людського розвитку місце соціального середовища є найнижчим. Як видно з рис. 1, стандартизований рівень індексу блоку показників, що характеризують соціальне середовище, у 2013 р. склав 0,476 і посів найнижчий щабель рейтингу (для порівняння: стандартизований рівень індексу освітнього блоку становив 0,817).

Індекс соціального середовища за значеннями умовно було розділено на три групи: низький рівень зі значенням до 0,472, середній рівень – 0,472–0,595, високий рівень – вище за 0,595 (рис. 2). Згідно з цим розподілом найкраща ситуація відмічається у західному регіоні України (у 2013 р. найвищий рівень соціального середовища мають чотири західні області – Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська, Чернівецька та Харківська). Середній рівень продемонстрували Рівненщина, Закарпаття, Волинь та Хмельниччина. Всі інші області характеризуються низьким індексом соціального середовища. На найнижчих сходинках рейтингу опинилися Херсонська, Кіровоградська та Луганська області.

Найвагомим показником, що впливає на індекс соціального середовища, є показник чисельності хворих із вперше встановленим діагнозом активного туберкульозу. Ситуація із захворюванням на туберкульоз по країні в цілому є неоднозначною.

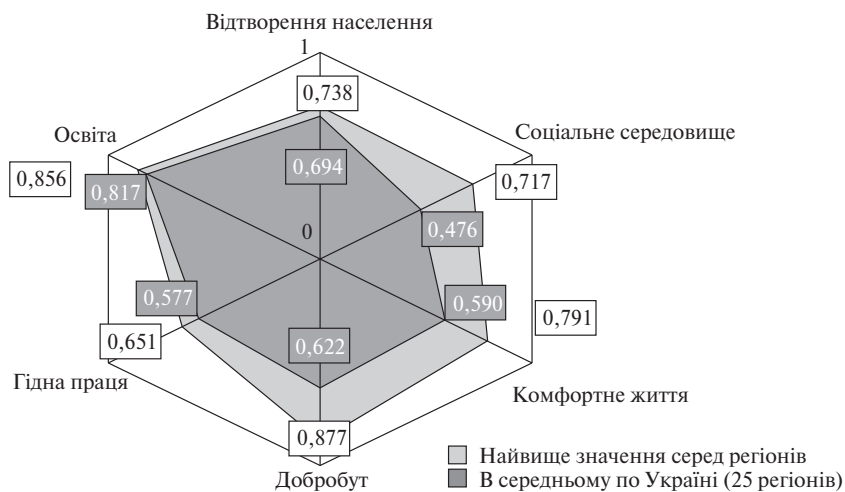

Рис. 1. Параметри людського розвитку в Україні у 2013 р.

*Примітка: параметри «ідеального регіону» прирівняні до одиниці

Джерело: побудовано автором за даними Держстату України.

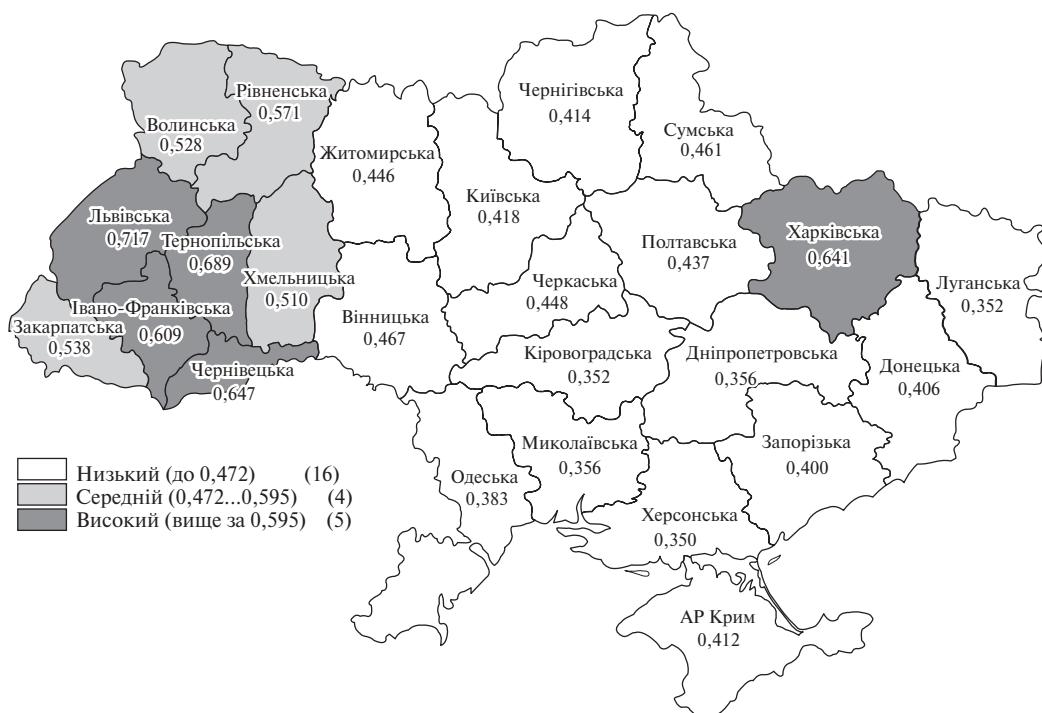

Рис. 2. Індекс соціального середовища у регіонах України, 2013 р.

Джерело: побудовано автором за даними Держстату України.

Загалом, кількість хворих із вперше встановленим діагнозом активного туберку-

льозу останніми роками значно зменшилась, рівень захворюваності в середньому в Україні знизився на понад 18,5 % (з 80,6 випадків у 2004 р. до 68 випадків у 2013 р.). Неймовірно зниження (більше, ніж удвічі) зареєстрованих випадків туберкульозу продемонструвала Харківська область, де показник хворих із вперше встановленим діагнозом активного туберкульозу за десятиліття упав з 94,3 до 44,8 одиниць. Проте середньоукраїнські показники захворюваності на туберкульоз продовжують значно перевищувати та ж Харківська, Дніпропетровська та Одеська області (рис. 3).

Другим за значущістю є показник, що характеризує кримінальну ситуацію в країні. Як видно з рис. 4, рівень злочинності протягом десятиліття зріс як загалом у країні, так і по областях. Особливо помітним є зростання коефіцієнта злочинності у південній частині України: Запорізькій, Дніпропетровській, Херсонській областях та АР Крим. Найбільше зростання злочинності за останні 10 років спостерігалось у Кіровоградській області, де вона зросла на 48 %: з 930 одиниць у 2004 р. до 1378 випадків на 100 тис. населення у 2013 р. Більше, ніж на третину, відмічалось зростання кількості злочинів у Чернівецькій області та АР Крим. Найнижчі показники відмічаються в Тернопільській, Івано-Франківській, Хмельницькій областях.

Важливим аспектом, що створює руйнівний вплив на соціальне середовище, є ситуація із захворюваністю на алкоголізм та наркоманію. Незважаючи на істотне зниження абсолютного показника цих захворювань (загальноукраїнський показник покращився зі 141 у 2004 р. до 94 випадків на 100 тис. населення у 2013 р.), становище із асоціальними хворобами в країні залишається негативним (рис. 5). Найнижчий рівень хворих із вперше встановленим діагнозом алкоголізму і алкогольних психозів, розладу психіки та поведінки внаслідок вживання наркотиків та інших психоактивних речовин у 2013 р. відмічався у Харківській, Запорізькій та Чернівецькій областях, найвищі показники – у Київській, Миколаївській областях та на Хмельниччині.

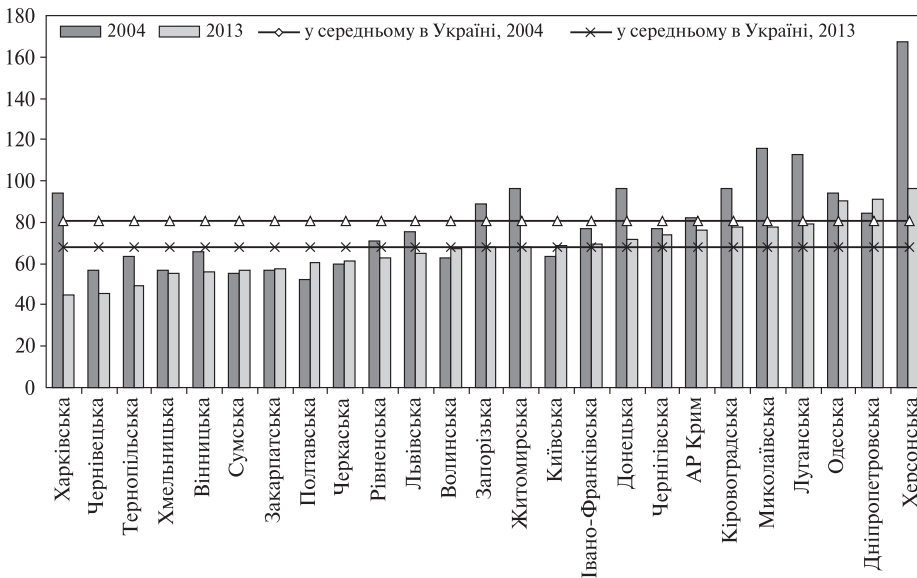

Рис. 3. Кількість хворих із вперше встановленим діагнозом активного туберкульозу в Україні, на 100 тис. населення

Джерело: побудовано автором за даними Держстату України.

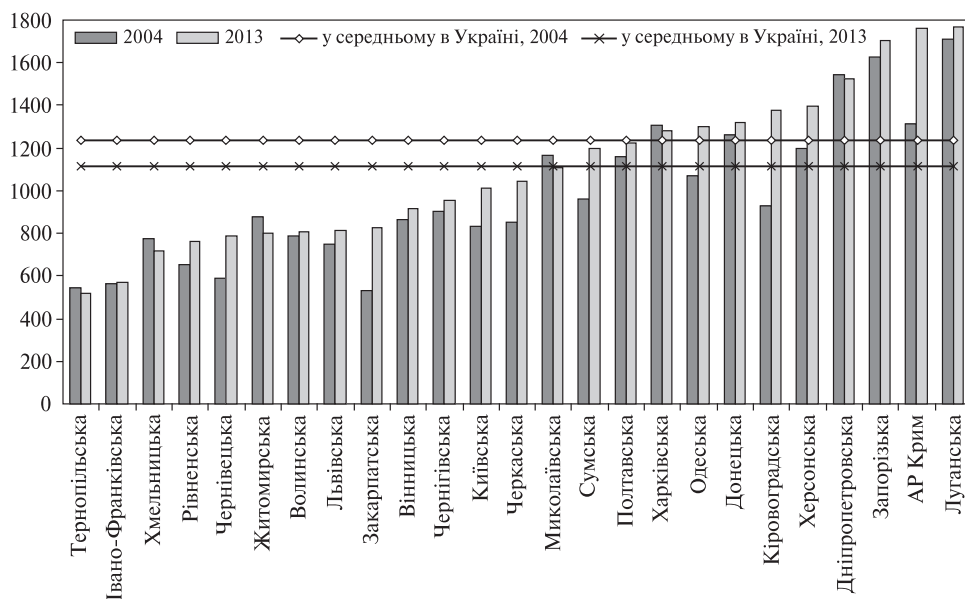

Рис. 4. Коefіцієнт злочинності в Україні (кількість зареєстрованих злочинів на 100 тис. населення)

Джерело: побудовано автором за даними Держстату України.

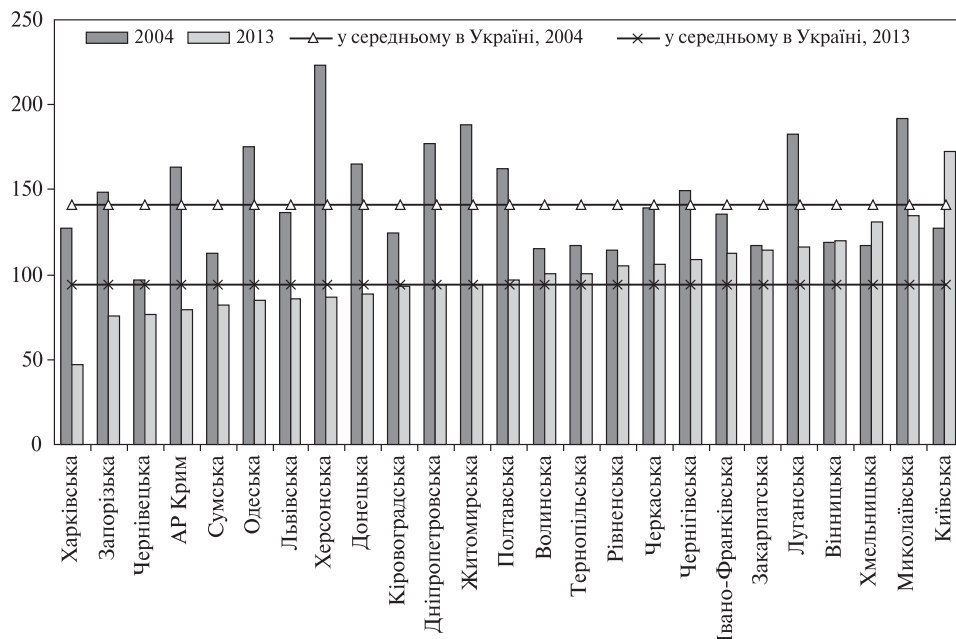

Рис. 5. Кількість хворих із вперше встановленим діагнозом алкоголізму і алкогольних психозів, розладу психіки та поведінки внаслідок вживання наркотиків та інших психоактивних речовин в Україні, на 100 тис. населення

Джерело: побудовано автором за даними Держстату України.

Відчутне зменшення кількості хворих із вперше встановленим діагнозом алкоголізму і алкогольних психозів, розладу психіки та поведінки внаслідок вживання наркотиків та інших психоактивних речовин у 2004–2013 рр. знову ж таки продемонструвала Харківська область (їх кількість знизилась майже втричі – з 127,1 до 47,1 випадків відповідно). Зменшилась їх кількість також у Херсонській та Одеській областях. Водночас західний регіон показав менш оптимістичні цифри. Хоча й відмічалось незначне зниження абсолютних показників, усі західні області у 2013 р. продемонстрували вищий за середньоукраїнський рівень хворих. Разом з тим значне зростання коефіцієнта протягом десятиліття встановлено для Київської та Хмельницької областей (відповідно на 35 % та 12 %).

Україна посідає одне із перших місць в Європі за кількістю дітей, які перебувають в інтернатних закладах. Середньоукраїнський показник соціального сирітства зріс протягом 2004–2013 рр. на 13,5 %: з 998 до 1133 випадків на 100 тис. дітей віком 0–17 років. Водночас майже у всіх без винятку областях відмічається збільшення кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (рис. 6). Катастрофічне зростання продемонстрували три області, де коефіцієнт соціального сирітства збільшився більше, ніж удвічі: Житомирська (з 690 одиниць у 2004 р. до 1451 випадку на 100 тис. дітей у віці 0–17 років у 2013 р.), Чернігівська (з 712 до 1461 відповідно) та Кіровоградська (з 931 до 1900 випадків відповідно) області. Стабільно найменшу кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в 2013 р. продемонстрував західний регіон, найкраща ситуація спостерігалась у Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській областях. Найгірше становище у Кіровоградській, Миколаївській та Дніпропетровській областях.

Досить високим є рівень самогубств в Україні: у 2013 р. кількість померлих від навмисного самоушкодження склала 20,6 осіб на 100 тис. населення. Найнижчі показники (і водночас відчутне зниження) демонструють Львівська, Закарпатська, Чернівецька та Харківська області, найвищі – Херсонська, Кіровоградська та Чернігівська (рис. 7).

Рівень підліткової народжуваності є досить стабільним, протягом десятиліття середньоукраїнський показник незначно знизився: з 11,76 дітей на 10 тис. дівчат 15–17 років у 2004 р. до 11,52 дітей у 2013 р. Незмінно низькою народжуваність серед підлітків залишається у Сумській області, на Львівщині та Рівненщині, а перевищують середньоукраїнські показники Миколаївська, Херсонська, Кіровоградська та Одеська області (рис. 8). Надзвичайно високі цифри демонструє Закарпаття, де показник кількості дітей, народжених дівчатами 15–17 років зріс за досліджуваний період майже на 40 % (з 20,45 у 2004 р. до 28,1 дітей у 2013 р.), що обумовлено особливістю етнічного складу області.

Варто зазначити, що соціальне середовище сільської місцевості значно відрізняється від міського. Специфіка села обумовлена багатьма факторами, зокрема, особливістю ціннісних орієнтирів, психотипом сільського жителя, що відрізняється певним консерватизмом, прихильністю до традицій тощо. Умови життя, праці, побуту породжують відповідні властивості. Рисами сільського середовища є відкритість життя кожної сім'ї, тісні сусідські зв'язки, традиції стосунків, зайнятість населення переважно сільськогосподарською працею. Наріжною особливістю (на противагу містам) є переважна відсутність конфіденційності в сільській місцевості. У просторово обмеженому сільському середовищі велике значення має громадська думка. Якщо міські жителі можуть дозволити собі приватне життя, то в селі все перебуває на виду, соціальний контроль має більш виразну форму.

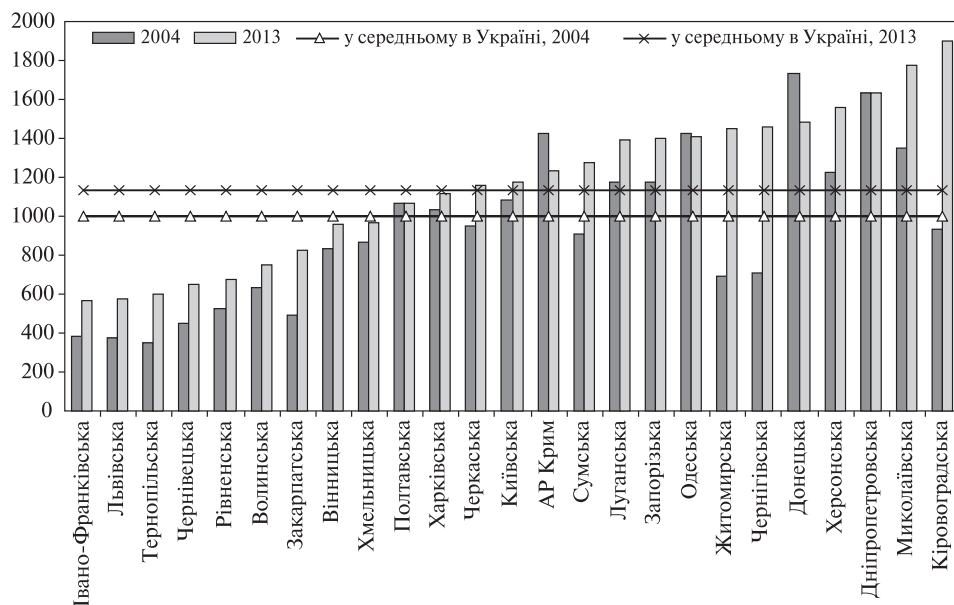

Рис. 6. Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у 2004 та 2013 рр., на 100 тис. дітей 0–17 років

Джерело: побудовано автором за даними Держстату України.

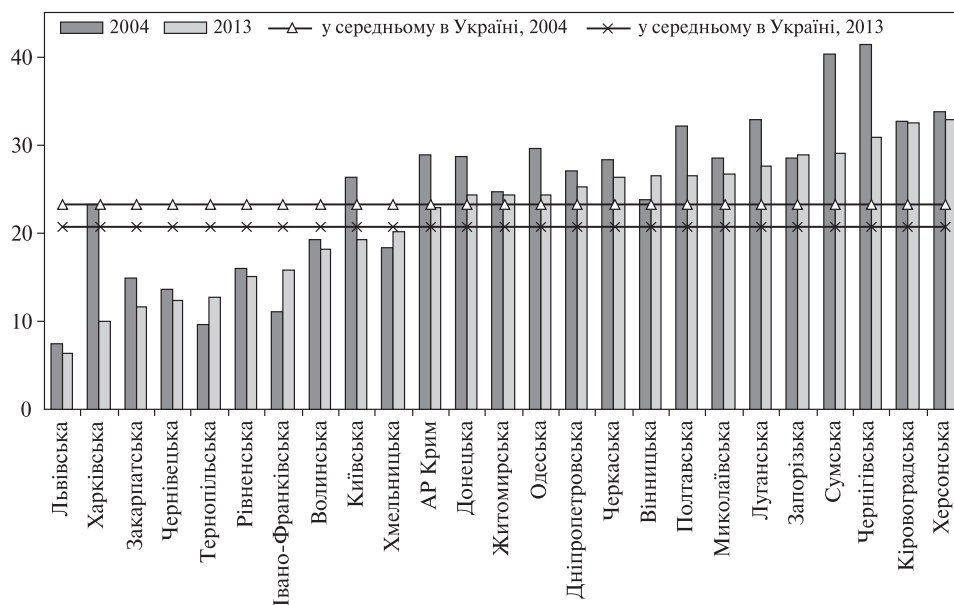

Рис. 7. Кількість померлих від навмисного самошкодження в Україні, на 100 тис. населення

Джерело: побудовано автором за даними Держстату України.

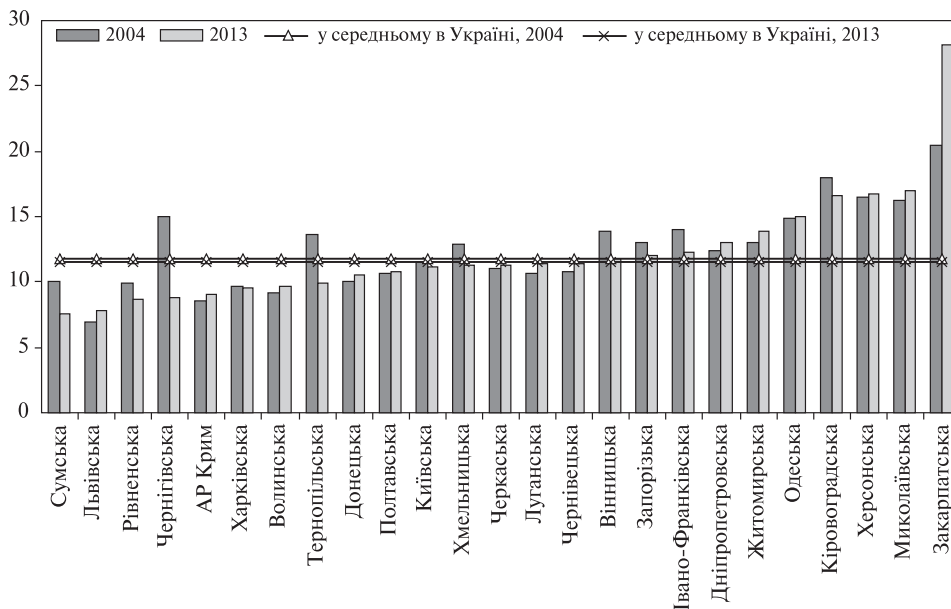

Рис. 8. Коефіцієнт підліткової народжуваності серед дівчат віком 15–17 років

Джерело: побудовано автором за даними Держстату України.

Особливу роль у соціалізації сільських жителів відіграє зростаючий вплив міста на село, який постійно зростає, що спричиняє певне переорієнтування життєвих цінностей між реальними, доступними в умовах села, і властивими міським поселенням. Так, місто вирізняє концентрація великої кількості жителів і висока щільність населення на обмеженій території, високий ступінь розмаїтості життєдіяльності, диференційована соціально-професійна структура населення. Водночас міські поселення є осередком криміногенних чинників, кримінальних структур і груп, а також різних видів маргінальної поведінки. У містах відмічається значне скупчення неблагополучних сімей із криміногенним потенціалом, спостерігається велика кількість споживачів наркотичних засобів (особливо серед молоді), існування неформальних об'єднань з антисоціальною спрямованістю.

Разом з тим, існують фактори, що значно ускладнюють життя сільських мешканців. Так, більшість селян мають обмежений доступ до послуг (медичних, освітніх, культурних, соціального забезпечення тощо). Значна їх кількість проживає у віддалених селах, де часто відсутня інфраструктура (немає доріг, магазинів, медпунктів, телефонів), обмежений доступ до послуг водопостачання, газифікації, санітарного очищення. Всі ці перешкоди обумовлюють низку проблем, серед яких відсутність вчасного медичного огляду, профілактичних заходів, низький рівень обізнаності з питань материнського здоров'я, контрацепції. Водночас відсутність освітньо-розважальних заходів автоматично виключає значну кількість сільських жителів із культурного життя, і їм не залишається нічого, окрім як «звеселяти» себе шляхом вживання алкогольних напоїв. Саме такий спосіб життя і визначає гірший стан соціального середовища в сільській місцевості.

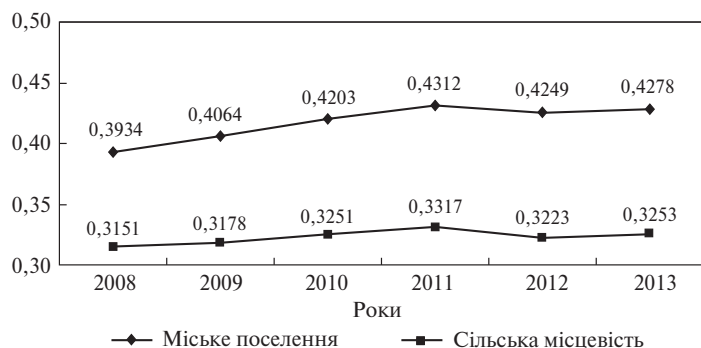

Рис. 9. Індекс соціального середовища за територіальною ознакою у 2008–2013 рр.

Джерело: за даними Держстату України.

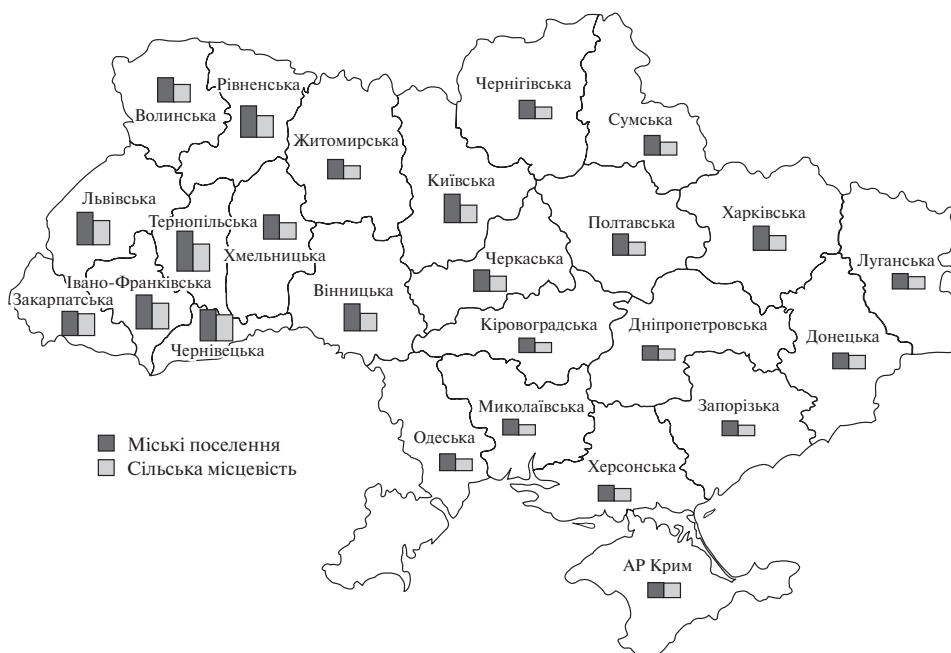

Рис. 10. Індекс соціального середовища у регіонах України у 2013 р., міські поселення / сільська місцевість

Джерело: побудовано автором за даними Держстату України.

Як вказано вище, соціальне середовище є найпроблемнішою зоною людського розвитку і така ситуація залишається незмінною протягом усього періоду. Як видно з рис. 9, динаміка індексу соціального середовища має досить стабільний характер. Хоча міським поселенням притаманний вищий рівень соціального середовища, ніж сільським, після незначного підйому у 2010–2011 рр. знову спостерігаємо зниження міського індексу соціального середовища. Водночас індекс соціального середовища в сільській місцевості займає найнижчі щаблі рейтингу за всіма блоками людського розвитку.

Особливо територіальні відмінності за станом соціального середовища помітні на Харківщині, Київщині, Вінниччині, Тернопільщині, менше відрізняються за територіальною ознакою АР Крим, Закарпатська, Луганська та Донецька області (рис. 10).

Висновки. Аналіз стану соціального середовища виявив специфіку перебігу соціальних процесів та продемонстрував, що в Україні можна чітко виділити дві групи регіонів за станом соціального середовища: одна група з порівняно високим рівнем – це Харківщина та західноукраїнські області (на сьогоднішній день вони є найблагополучнішими за всіма параметрами), друга – всі інші, де відмічається гірша ситуація за всіма показниками. Особливо негативне становище спостерігається у південно-східній частині України, що потребує нагального втручання та вимагає негайного пошуку нового підходу до профілактики запобігання негативного впливу в суспільстві.

Важливим для сьогодення є розуміння територіальних відмінностей стану соціального середовища, оскільки різниця у світосприйнятті та ціннісних настановах між містом та селом є разючою. Особливістю сільської місцевості є соціальне виключення значної частини мешканців цих територій.

Загалом негативні тенденції в соціальному середовищі є лише «верхівкою айсберга», існують більш глибокі причини, які обумовлені обмеженням можливостей у задоволенні потреб на охорону здоров'я, освіту, культуру тощо. Безробіття, низький рівень добробуту, некомфортні умови проживання призводять до асоціального способу життя значної частини населення та до поширення таких небезпечних хвороб як туберкульоз, алкоголізм та наркоманія. Тому необхідна зважена комплексна політика за всіма напрямками людського розвитку, починаючи із освітніх програм, націлених на виховання молодого покоління, реалізацію альтернативних поведінкових форм, і закінчуючи стабілізацією економічної ситуації в країні, що дозволить знизити рівень напруженості в суспільстві.

Водночас проведена робота показала, що стан соціального середовища в Україні протягом досліджуваного періоду залишається на стабільно низькому рівні порівняно з іншими параметрами людського розвитку, а проблемне поле є досить широким, що потребує постійного моніторингу ситуації та подальших ґрунтовних досліджень у цій сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Людський розвиток в Україні: можливості та напрями соціальних інвестицій (колективна науково-аналітична монографія) / за ред. Лібанової Е.М. – К. : Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, Держкомстат України, 2006. – 356 с.
2. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз [колективна монографія] / За ред. Е.М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 367 с.
3. Людський розвиток в Україні: трансформація рівня життя та регіональні диспропорції [колективна монографія] / відпов. за випуск Л.М. Черенько, О.В. Макарова, за ред. Е.М. Лібанової. – У 2-х томах. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2012. – 436 с.
4. Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки (кол. моногр.) / [Лібанова Е.М., Макарова О.В., Курило І.О. та ін.]; за ред. Е.М. Лібанової; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. – К., 2012. – 320 с.
5. Людський розвиток в Україні: історичний вимір трансформації державної соціальної політики (колективна монографія) / за ред. Е.М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи НАН України, 2014. – 380 с.

6. Хмелевська О.М. Людський розвиток регіонів України: оцінка досягнень у сфері освіти // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. – 2014. – Випуск 9. – Частина 7. – С. 170–175.
7. Макарова О.В., Гладун О.М. Регіональний індекс людського розвитку: причини та напрями удосконалення методики розрахунку // Статистика України. – 2012. – № 1 (56). – С. 10–15.
8. Gerasymenko G.V. Non-balanced Human Development: Global Determinants and Challenges for Ukraine // Демографія та соціальна економіка. – 2014. – № 2 (22). – С. 44–55. – doi: 10.15407/dse2014.02.045
9. Калашнікова Т.М. Забезпечення територіально локалізованими благами в контексті людського розвитку // Демографія та соціальна економіка. – 2015. – № 1 (23). – С. 102–112. – doi: 10.15407/dse2015.01.102
10. Методика вимірювання людського розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.idss.org.ua/index.html#>
11. Регіональний людський розвиток: Статистичний бюлетень / Відп. за вип. О.О. Кармазіна. – К. : Державна служба статистики України, 2014. – 62 с.

REFERENCES

1. Libanova, E.M. (Ed.) (2006). *Lyuds'kyi rozvytok v Ukrayini: mozhlyvosti ta napryamy sotsial'nykh investytsiy [Human Development in Ukraine: opportunities and trends of social investments]*. Kyiv: IDSS of NASU [in Ukrainian].
2. Libanova, E.M. (Ed.) (2007). *Lyuds'kyi rozvytok regioniv v Ukrayini: analis ta prognoz sformatsiya rivnyia zhyttya ta rehional'ni dysproportsiyi [Human development regions of Ukraine: Analysis and Forecast]*. K.: In-t demohrafiyi ta sotsial'nykh doslidzhen' im. M.V.Ptukhy NAN Ukrayiny [in Ukrainian].
3. Libanova, E.M. (Ed.) (2012). *Lyuds'kyi rozvytok v Ukrayini: transformatsiya rivnyia zhyttya ta rehional'ni dysproportsiyi [Human development in Ukraine: the transformation of living standards and regional disparities]*. K.: In-t demohrafiyi ta sotsial'nykh doslidzhen' im. M.V.Ptukhy NAN Ukrayiny [in Ukrainian].
4. Libanova, E.M. (Ed.) (2012). *Lyuds'kyi rozvytok v Ukrayini: sotsial'ni ta demohrafichni chynnyky modernizatsiyi natsional'noyi ekonomiky [Human development in Ukraine: social and demographic factors modernization of the national economy]*. K.: In-t demohrafiyi ta sotsial'nykh doslidzhen' im. M.V. Ptukhy NAN Ukrayiny [in Ukrainian].
5. Libanova, E.M. (Ed.) (2014). *Lyuds'kyi rozvytok v Ukrayini: istorychnyy vymir transformazii derzhavnoi sozial'noi polityky [Human development in Ukraine: the historical dimension of the transformation of state social policy]*. K.: In-t demohrafiyi ta sotsial'nykh doslidzhen' im. M.V. Ptukhy NAN Ukrayiny [in Ukrainian].
6. Khmelevs'ka, O.M. (2014). *Lyuds'kyi rozvytok regioniv v Ukrayini: ozinka dosyagnen' u sferi osvity [Human development regions of Ukraine: assessment of achievements in education]*. *Naukovyy visnyk Khersons'kogo derzhavnogo universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky - Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Economics, Vol.9, part 7, 170-175* [in Ukrainian].
7. Makarova, O.V., Hladun, O.M. (2012). *Rehional'nyy indeks lyuds'koho rozvytku: prychny ta napryamy udoskonalennya metodyky rozrakhunku [Regional Human Development Index: causes and areas of improvement methods of calculation]*. *Statystyka Ukrayiny - Statistic of Ukraine, 1(56), 10-15* [in Ukrainian].
8. Gerasymenko, G.V. (2014) *Non-balanced Human Development: Global Determinants and Challenges for Ukraine. Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika - Demography and social economy, 2(22), 44-55* [in English]. doi: 10.15407/dse2014.02.045
9. Kalashnikova, T.M. (2015). *Zabezpechennia terytorial'no lokalizovanyimi blagamy v konteksti lyuds'koho rozvytku [Providing with Territorially Localized Benefits in the Context of Human Development]*. *Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika - Demography and social economy, 1(23), 102-112* [in Ukrainian]. doi: 10.15407/dse2015.01.102
10. *Methodology for measuring human development*. Retrieved from: <http://www.idss.org.ua/index.html#> [in Ukrainian].
11. *Regional'nyy lyuds'kyi rozvytok : Statystychnyy byuletten' [Regional Human Development: Statistical Bulletin]*. (2014). *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny* [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 25.06.2015.